

COSA

CIRKELS VOOR
ONDERSTEUNING,
SAMENWERKING EN
AANSPREEKBAARHEID

COSA IN NEDERLAND

IMPLEMENTATIEONDERZOEK PILOTFASE

© 2011 Programmabureau Circles-NL
(Expertisecentrum Veiligheid Avans Hogeschool
en Reclassering Nederland)

Disclaimer

This publication has been produced with the financial support of the Daphne III Programme of the European Commission. The contents of this publication are the sole responsibility of *Circles Europe: Together for Safety* and can in no way be taken to reflect the views of the European Commission.

Programmabureau Circles-NL / Circles Europe: Together for Safety
t.a.v. Avans Hogeschool, Expertisecentrum Veiligheid
Postbus 732
5201 AS 's-Hertogenbosch
circles-nl@avans.nl

Colofon

ons kenmerk
datum

11-0264/2009-0117/140
Mei 2011

© Programmabureau Circles-NL (Expertisecentrum Veiligheid Avans Hogeschool en Reclassering Nederland)

Het project Circles-NL wordt mogelijk gemaakt door een subsidie van het Ministerie van Justitie

Circles Europe, Together for Safety wordt mogelijk gemaakt door een subsidie van de European Commission, Directorate-General Justice, Freedom and Security

auteurs

Mechtild Höing, Bas Vogelvang

Managementsamenvatting

Inleiding

COSA (vertaald als 'Cirkels voor Ondersteuning, Samenwerking en Aanspreekbaarheid') is een in Nederland nieuwe aanpak voor de resocialisatie van veroordeelde zedendaders. Cosa bestaat uit een combinatie van intensieve ondersteuning en monitoring van de zedendelinquent door een kleine kring van vrijwilligers. Om deze binnencirkel wordt een buitencirkel van professionals gevormd, die bij de re-integratie van de betreffende zedendelinquent zijn betrokken. De vrijwilligers worden ondersteund en gesuperviseerd door een professionele cirkelcoördinator, die ook de informatie-uitwisseling tussen binnen- en buitencirkel verzorgt. Het primaire doel van deze aanpak is het voorkomen van nieuwe slachtoffers. De aanpak is in Canada ontwikkeld en in Engeland verder doorontwikkeld.

Reclassering Nederland heeft in samenwerking met het Expertisecentrum Veiligheid van de Hogeschool Avans besloten te onderzoeken of COSA ook in Nederland succesvol kan worden geïmplementeerd. Dankzij een projectsubsidie van het Ministerie van Justitie kon in de loop van 2009 het concept COSA worden vertaald naar de Nederlandse situatie en is op twee testlocaties een pilot uitgevoerd. Deze proefimplementatie is begeleid door een implementatieonderzoek.

De probleemstelling in deze implementatiestudie luidt: Is een succesvolle implementatie van COSA in Nederland mogelijk, welke randvoorwaarden zijn van belang om dit proces te doen slagen en hoe kan dit proces verder worden ondersteund? Drie deelvragen zijn daarbij onderzocht. Ten eerste: hoe is het proces van implementatie verlopen, en welke aanpassingen zijn daarbij nodig gebleken? Ten tweede: In hoeverre is voldaan aan voorwaarden voor een succesvolle implementatie? Ten derde: In hoeverre functioneren de cirkels zoals bedoeld en welke factoren dragen hieraan bij? Doel van het implementatieonderzoek is aanbevelingen te formuleren die een verdere implementatie van COSA kunnen bevorderen.

Het onderzoek heeft plaatsgevonden door middel van start- en eindinterviews met betrokken kernleden, vrijwilligers, professionals en uitvoerende projectleden, en door middel van een doorlopende dataverzameling met behulp van een logboek.

De vraag of COSA in Nederland met succes geïmplementeerd kan worden kan positief beantwoord worden. Het blijkt mogelijk voldoende gemotiveerde vrijwilligers en kernleden te vinden, en een landelijke en regionale ondersteuningsstructuur te ontwikkelen die een effectief functioneren van Cirkels mogelijk maakt. Hierbij zijn echter nog veel verbeteringen mogelijk. De implementatiestudie geeft inzicht in factoren die van belang zijn voor een optimale uitvoering van Cirkels. Hieronder worden samenvattend de belangrijkste resultaten en conclusies weergegeven.

Implementatie en doorontwikkeling van COSA in Nederland

Organisatieontwikkeling

COSA wordt in Nederland geïmplementeerd door Circles-NL, een samenwerkingsproject tussen Reclassering Nederland en Avans Hogeschool. Het programmabureau Circles-NL heeft

een landelijke functie ten aanzien van het initiëren, ondersteunen en monitoren van regionale cirkelprojecten, en in het verwerven van draagvlak door het informeren van professionals, beleidsmakers en het brede publiek. Daarnaast initieert en coördineert het programmabureau onderzoek naar COSA en onderhoudt het contacten met het onderwijs.

De concrete uitvoering van Cirkels berust bij regionale cirkelprojecten. Deze ontwikkelen draagvlak in de regio, werven vrijwilligers en kernleden en initiëren, ondersteunen en monitoren Cirkels.

Tot op heden zijn er twee regionale Cirkelprojecten opgericht, Cirkels Brabant (regio Den Bosch, Eindhoven, Breda), en Cirkels Rotterdam (regio Rotterdam/Dordrecht). De verdeling van taken en verantwoordelijkheden tussen het programmabureau en het regionale cirkelproject is in het algemeen helder, met uitzondering van de kwaliteitsbewaking van de uitvoering en begeleiding van Cirkels en de bewaking van het budget. De kwaliteitsbewaking door de regionale cirkelprojecten is hierdoor nog onvoldoende van de grond gekomen – een situatie die bij het schrijven van het eindrapport nog om een snelle oplossing vroeg, maar waarin inmiddels is voorzien.

In beide regio's zijn de Cirkelprojecten opgericht vanuit Reclassering Nederland. Uit informerende gesprekken met stakeholders in de regio bleek dat een positionering van regionale projecten binnen het Veiligheidshuis de voorkeur geniet. Hoewel dit ook aansluit bij de visie van het programmabureau is dit in nog onvoldoende uitgekristalliseerd. Hoe deze inbedding vorm moet krijgen zal dan nader onderzocht moeten worden.

In Engeland zijn cirkelprojecten niet binnen de reclassering gepositioneerd, maar zijn het samenwerkingsverbanden van per county wisselende vorm en samenstelling. Daarom wordt voorafgaand aan het project zelf een *stuurgroep* ingericht die in afstemming met Circles UK voor een goede lokale voorbereiding en later ook monitoring van het project zorg draagt.

Ook in Nederland worden regionale cirkelprojecten volgens het implementatieprotocol bijgestaan door een regionale stuurgroep, bestaande uit vertegenwoordigers van organisaties die in het Veiligheidshuis zitting hebben. De taken en functies van deze regionale stuurgroep zijn echter nog niet nader omschreven.

Werving, selectie en training van vrijwilligers

Bij de werving van vrijwilligers is gestart is met het benaderen van vrijwilligersorganisaties, met de bedoeling via samenwerkingsafspraken vrijwilligers te kunnen betrekken van deze organisaties. Dit leverde geen resultaat op omdat organisaties om verschillende redenen niet konden participeren. Vervolgens is gericht geworven, bijvoorbeeld binnen het hoger onderwijs, bij vrijwilligersbanken, binnen kerken, binnen een groep oud-reclasseringswerkers en binnen het eigen netwerk van projectleden. Dit heeft een voldoende aantal vrijwilligers opgeleverd om met de eerste twee Cirkels te kunnen starten, maar daarna stagneerde de werving. Halverwege 2010 is een landelijke mediacampagne ingezet die bestond uit een combinatie van advertorials in regionale huis aan huisbladen, interviews met vrijwilligers in landelijke dagbladen en interviews in landelijke televisieprogramma's. Deze methode bleek het meest effectief: in korte tijd hebben zich ruim honderd vrijwilligers aangemeld. Professionals en vrijwilligers gaven aan dat deze mediacampagne ook heeft bijgedragen aan meer draagvlak voor een humanitaire visie op resocialisatie van zedendaders, mede doordat vrijwilligers in beeld kwamen.

De selectieprocedure voorziet in raadpleging van justitiële documentatie en een kennismakingsgesprek met de aspirant vrijwilliger. Op basis daarvan besluiten cirkelcoördinator en vrijwilliger of de procedure voortgezet wordt en of de vrijwilliger aan de basistraining kan deelnemen. Na de training volgt een selectiegesprek, waarin vrijwilliger en cirkelcoördinator (na overleg met het regioproject) wederom beslissen of de procedure voortgezet wordt. Bij een positieve beslissing en na het overleggen van een VOG kan een vrijwilliger definitief worden toegelaten tot een cirkelproject.

Bij de selectie van vrijwilligers zijn in de beide nu draaiende regioprojecten in de praktijk verschillende procedures gehanteerd. Een groot verschil in rendement (36% versus 75%) leidt tot de voorlopige conclusie dat de gevolgde procedure mogelijk van invloed is op de drop out tijdens deze fase. Een alternatieve verklaring voor het verschil in rendement zou het toepassen van verschillende selectiecriteria kunnen zijn. Met het oog op de kwaliteitsmonitoring van de selectie procedure enerzijds en toekomstig onderzoek naar randvoorwaarden voor effectiviteit anderzijds is het van belang inzicht te krijgen in de programma-integriteit ten aanzien van de selectie van vrijwilligers. Hiertoe zullen gestandaardiseerde gespreksverslagen worden gemaakt.

De training van vrijwilligers bestaat uit een tweedaagse training. De training voldoet aan de verwachtingen van vrijwilligers, maar bij meer complexe problematiek bij het kernlid wordt in de praktijk meer en specifiekere informatie over daderbehandelingen en dadergedrag gemist. Kennislacunes op deze gebieden blijken ook uit de schriftelijke evaluatie van de trainingen door middel van een vragenlijst voor en na de training. Aanvullende deskundigheidsbevordering (thema-avonden) zou kunnen inspelen op specifiekere trainingsbehoeften die tijdens de training of tijdens driemaandelijke cirkelbeoordelingen naar voren komen.

Werving van kernleden

Na negen maanden ervaring met COSA in de regio blijkt dat het werven van kernleden voor nieuwe Cirkels niet problematisch is. Een voorlichtingsronde langs regionale reclasseringsteams levert ruim voldoende aanmeldingen op, al voldoen niet alle aangemelde zedendelinquenten aan het selectieprofiel. Voor de beoordeling van het risiconiveau zijn instrumenten voor gestructureerde risicotaxatie beschikbaar, echter de wijze waarop deze worden benut wisselt mogelijk, evenals de mate waarin het risiconiveau (naast de ondersteuningsbehoefte) als selectie criterium wordt gehanteerd. Bewaking van de programma-integriteit in deze is een aandachtspunt, dat om nadere richtlijnen vraagt.

Werving van professionals

Het draagvlak voor COSA onder professionals bij Reclassering Nederland en forensische GGZ is aanwezig, maar deelnemende professionals moeten voldoende geïnformeerd worden over COSA en hun rol hierin om verkeerde verwachtingen te voorkomen. Daarbij volstaat schriftelijke informatie niet; er moet geïnvesteerd worden in intensieve mondelinge communicatie. Bij de politie is het draagvlak en de bekendheid van COSA minder groot; hier zijn extra inspanningen nodig.

Monitoring en evaluatie

Het functioneren van de cirkels wordt door de cirkelcoördinator gemonitord. De cirkelverslagen van vrijwilligers en tussentijds telefonisch en vis-à-vis contact zijn hiervoor de belangrijkste informatiebronnen. De informatie over het cirkelverloop wordt maandelijks door de cirkelcoördinator gerapporteerd naar de professionals in de buitencirkel. Bij de

geëvalueerde twee proefcirkels is er frequent telefonisch contact geweest tussen vrijwilligers en cirkelcoördinator, mede omdat in één Cirkel het maken van cirkelverslagen niet consequent werd uitgevoerd. Met het oprichten van meer Cirkels per cirkelcoördinator (tot 5 Cirkels per 0,5 fte) zal deze intensieve wijze van monitoren minder haalbaar zijn. De schriftelijke cirkelverslagen zullen belangrijker worden, hetgeen vereist dat deze snel afgegeven worden en van voldoende kwaliteit zijn. Hieraan moet in de voorlichting aan vrijwilligers meer aandacht besteed worden.

Een uitgebreide maandelijks rapportage over de voortgang van de Cirkel, het proces van het kernlid en de ontwikkeling van de cirkeldynamiek wordt door de cirkelcoördinator opgesteld, op verzoek van het programmabureau. Deze rapportage geeft inzicht in het cirkelproces, de samenwerking tussen binnen- en buitencirkel en het proces bij het kernlid en is daarmee een relevant instrument voor de bewaking van de programma-integriteit en de model-integriteit (de mate waarin de werkzame factoren uit het theoretische model geëffectueerd worden). Er dient duidelijkheid verschaft te worden in hoeverre de regiocoördinator dan wel de supervisor hierin een taak heeft.

De ontwikkelingen bij het kernlid worden driemaandelijks met de "Dynamic Risk Review" (DRR) geëvalueerd, een in Engeland voor COSA ontwikkeld instrument, dat de belangrijkste risicofactoren en beschermende factoren in beeld brengt en gescoord wordt door de vrijwilligers en de cirkelcoördinator gezamenlijk, in afwezigheid van het kernlid. In de praktijk blijkt dit een zeer nuttig instrument, dat blinde vlekken in de Cirkel aan het licht brengt, maar tevens enige oefening vereist. Cirkelcoördinatoren zullen binnenkort getraind worden in het toepassen van het instrument.

Borging in de betrokken organisaties en in de keten

De implementatie van COSA lijkt in de betrokken organisaties op het eerste gezicht vrijwel probleemloos te verlopen. Het is zelfs zo dat de meeste managers nauwelijks betrokken zijn bij de implementatie en er geen specifiek beleid op hebben uitgezet. Dit duidt enerzijds op een goede 'fit' maar het is mogelijk dat de goede 'fit' ook een keerzijde kent, namelijk dat COSA te veel blijft hangen op het uitvoerende niveau en te weinig wordt geborgd binnen het beleid van de instelling. Knelpunten zullen dan mogelijk niet structureel en op beleidsniveau worden opgelost.

Behandelaars in de forensische GGZ geven aan dat de geheimhoudingsplicht ten opzichte van de cliënt de uitwisseling van informatie zoals bedoeld problematisch maakt. Toezichthouders geven aan dat betrokkenheid bij COSA de inhoud van hun eigen toezichthoudende taak onduidelijker maakt. Cirkelcoördinatoren en regiocoördinatoren hebben te kampen met een hoge werkdruk die wordt veroorzaakt door het feit dat zij naast hun werk voor COSA ook nog een caseload hebben.

Onderzoek en disseminatie

De implementatie van COSA wordt begeleid door verschillende deelonderzoeken. Voor de uitvoerenden van de regionale cirkelprojecten is het belangrijk overzicht te houden over de verschillende onderzoeken die lopen en de instrumenten die hiertoe worden gebruikt. Hiertoe is een "Handleiding Monitoring en Evaluatie" ontwikkeld. De bruikbaarheid daarvan zal in de toekomst moeten blijken.

Met de disseminatie van COSA in het onderwijs aan toekomstige professionals in de sector is een start gemaakt. Vooralsnog blijven de activiteiten beperkt tot Avans Hogeschool en een landelijke Minor "Werken in een gedwongen kader". Mogelijk kunnen in de toekomst ook

andere hogescholen met voorlichtingsactiviteiten benaderd worden. Vooral nog ontbreken hiervoor de middelen.

Eind 2009 is gestart met een Europees project, waarin de verdere disseminatie en implementatie van COSA in andere Europese landen ondersteund wordt. Hiertoe is een Europees samenwerkingsverband gerealiseerd en zal een Europees handboek ontwikkeld worden. In het kader van dit tweejarige project zal ook een effectonderzoek door middel van een herhaalde $n = 1$ meting worden uitgevoerd. Financiering voor een langer lopend recidiveonderzoek ontbreekt voornamelijk.

Voorwaarden voor succesvolle implementatie

Volgens het implementatiemodel van Greenhalgh et al (2004) verloopt het implementatieproces van een innovatie succesvoller, wanneer de innovatie aan een aantal kenmerken voldoet, het adoptieproces bij de betrokken uitvoerders voorspoedig verloopt en de organisaties een gunstige voedingsbodem kunnen bieden voor de innovatie. Daarnaast wordt er in dit onderzoek van uitgegaan, dat ook kenmerken van de keten van organisaties van belang zijn bij de implementatie van COSA, aangezien COSA om nauwe samenwerking tussen organisaties vraagt.

Startsituatie

Aan de meeste voorwaarden voor een succesvolle implementatie was bij de start van het implementatieproces voldaan. De betrokkenen uit de binnen- en buitencirkel en de cirkelcoördinatoren waren in hoge mate gemotiveerd en onderschreven de humanistische visie op de resocialisatie van zedendelinquenten. COSA kon op voorhand rekenen op een positieve tot zeer positieve beoordeling, en met name de vrijwilligers hadden hoge verwachtingen van de effectiviteit. De adoptie van COSA stond bij vrijwilligers aan het begin, maar in tegenstelling tot professionals en projectleden konden zij in veel mindere mate rekenen op positieve ondersteuning uit hun omgeving bij hun werk. De organisaties leken klaar voor COSA en binnen de keten waren – voor zover dit beoordeeld kon worden op basis van summiere informatie- voldoende voorwaarden voor de implementatie van COSA aanwezig.

Huidige stand van zaken

Na negen maanden COSA zijn een aantal verschuivingen waar te nemen. De veranderingen zijn het duidelijkst bij vrijwilligers. De humanistische visie op resocialisatie is gebleven, maar de motieven om betrokken te blijven zijn veranderd onder invloed van de opgedane ervaringen. Enerzijds spelen praktische overwegingen een grotere rol (bijvoorbeeld de beschikbare tijd en de reisafstand), anderzijds blijkt de dynamiek in de Cirkel en de perceptie van de inzet van het kernlid van grote invloed op de eigen motivatie te zijn. Hoge verwachtingen ten aanzien van de impact van de eigen bijdrage blijken in de ene Cirkel wel uit te komen, maar in de andere niet en dempen daar het enthousiasme. Voor een aantal zakt de motivatie om zich in te zetten tot een dieptepunt. Niettemin blijken de meeste vrijwilligers over een aanzienlijk uithoudingsvermogen te beschikken en de continuïteit van de Cirkels over het algemeen goed te kunnen garanderen. Opvallend genoeg zijn de teleurgestelde verwachtingen nauwelijks van invloed op de perceptie van het model. COSA wordt zelfs positiever beoordeeld dan bij de start en over de ondersteuning door de cirkelcoördinator is men ronduit enthousiast. Negatieve effecten voor henzelf worden door de meesten nauwelijks ervaren, positieve effecten lijken nadrukkelijker op de voorgrond te staan, bijvoorbeeld een positief gevoel van eigenwaarde dat ontleend wordt aan het feit dat

men in staat is onbezoldigd een bijdrage te leveren, of een toegenomen assertiviteit door het werken in een groep.

De adoptie van COSA is bij nagenoeg alle betrokkenen in een verder gevorderd stadium dan negen maanden geleden, maar blijkt in de beleving niet afhankelijk te zijn van positieve rolmodellen in de omgeving. Men participeert in COSA omdat men intrinsiek gemotiveerd is en het een goede aanpak vindt. De toezichthouders zijn in het algemeen minder enthousiast, zij ervaren in de praktijk rolonduidelijkheid en voelen zich te weinig gezien en ondersteund door de projectorganisatie.

Ondanks de aanwezigheid van veel positieve voorwaarden staat de implementatie en borging van COSA in de organisaties nog niet veel verder dan in de beginfase. Op managementniveau is COSA nauwelijks onderwerp van beleid en op de werkvloer 'leeft' COSA voornamelijk bij de direct betrokken professionals. Ook binnen de keten heeft COSA nog geen duidelijke plaats, nog onduidelijk is welke rol het Veiligheidshuis hierbij kan spelen.

Uitvoering van de cirkels

Programma-integriteit

De uitvoering van de Cirkels is in grote lijnen verlopen zoals bedoeld. Op hieronder benoemde punten is hiervan afgeweken. De bedoeling is dat professionals uit de buitencirkel in een vroeg stadium (tijdens een van de eerste acht bijeenkomsten) kennismaken met de Cirkel. In de praktijk is dit niet gerealiseerd vanwege onduidelijkheid over de rol van de professionals en de geheimhoudingsplicht van behandelaren.

Na drie maanden is het de bedoeling dat naast het proces van het kernlid ook de frequentie van de cirkelbijeenkomsten en aanvullende contacten met vrijwilligers besproken worden. Uit de beschikbare informatie blijkt niet dat dit onderwerp van evaluatie is geweest.

Model-integriteit

De beide proefcirkels verschillen aanzienlijk in de mate waarin de beoogde cirkeldynamiek en de vermoedelijk werkzame cirkelfuncties tot stand komen. Cruciaal hierin lijkt de ontwikkeling van een vertrouwensbasis in de Cirkel, de motivatie en responsiviteit van het kernlid, en de begeleiding van de Cirkel door de cirkelcoördinator.

In beide Cirkels is er sprake van een ontwikkeling in verschillende fasen, van meer monitorend naar meer ondersteunend. De duur van de vooral monitorende fase is in de ene Cirkel twee maanden en wordt na een corrigerende interventie van de cirkelcoördinator opgevolgd door een meer ondersteunende aanpak. In de andere Cirkel duurt de vooral monitorende fase tenminste zeven maanden. Hier wordt het ontstaan van een vertrouwensband belemmerd door verschillende factoren: er is geen overeenkomst in verwachtingen tussen het kernlid en de vrijwilligers, er is geen sprake van een wederkerigheid in de relatie, maar eerder van wantrouwen over de motieven van elkaar, en zowel vrijwilligers als het kernlid voelen zich machteloos ten opzichte van de ander. Pas na een corrigerende interventie van de cirkelcoördinator lijkt er een doorbraak te ontstaan.

In beide Cirkels is de monitorende functie effectief, aangezien vrijwilligers risicofactoren signaleren die bij behandelaren nog niet bekend waren. In een van beide Cirkels bleek dat het kernlid nog onvoldoende was voorbereid op het openlijk praten over zijn risicofactoren en zijn terugvalpreventieplan. Hier stond de seksuele problematiek van het kernlid lange tijd op de voorgrond.

De ondersteunende functie heeft in de ene Cirkel zichtbaar effect (het kernlid past adviezen van de vrijwilligers effectief toe in de praktijk), in de andere Cirkel blijft het effect daarvan (nog) beperkt. De zwaardere problematiek van het kernlid maken het voor de vrijwilligers moeilijker om goed aan te sluiten bij diens mogelijkheden.

Het aanspreekbaar houden van het kernlid en het verankeren van behandeldoelen komt in de ene Cirkel duidelijk tot uitdrukking, hier maakt het kernlid aantoonbaar vorderingen in zijn sociale vaardigheden en in zijn zelfregulerend vermogen. In de andere wordt het kernlid op een radicale manier aanspreekbaar gehouden, namelijk voor de keuze gesteld om meer inzet te laten zien of te stoppen met de Cirkel. Dit zorgt in eerste instantie voor een doorbraak. In hoeverre dit een blijvend effect is zal in de toekomst moeten blijken.

Overige werkzame factoren

De sturende en coachende rol van de cirkelcoördinator blijkt van wezenlijk belang voor een succesvol verloop van de Cirkel. Interventies hebben over het algemeen het gewenste effect en vergroten de model-integriteit. Een goede timing van interventies is daarbij belangrijk aangezien disfunctionele processen lange tijd door kunnen lopen als niet wordt ingegrepen.

De samenwerking tussen binnen- en buitencirkel verloopt in het algemeen zoals bedoeld: risicosignalen worden snel uitgewisseld en leiden waar nodig tot interventies in de buitencirkel. Een relatief afwezige partij hierbij is de wijkagent. Deze ondersteunt de werkwijze, maar geeft aan pas geïnformeerd te willen worden als zijn ingrijpen nodig is.

In beide Cirkels hebben zich 'critical incidents' voorgedaan. In beide gevallen hebben de vrijwilligers hierbij een cruciale rol gespeeld, door het kernlid onder druk te zetten om in actie te komen. Dit werd door beide kernleden als gerechtvaardigd ervaren en leidde tot het gewenste effect. Dit lijkt dus een legitieme strategie en wordt waarschijnlijk mogelijk gemaakt dankzij een ervaren wederkerigheid in de relatie.

In beide Cirkels is gedurende de eerste negen maanden één vrijwilliger afgevallen. Dit werd door beide kernleden als vervelend ervaren omdat de continuïteit van de cirkelbijeenkomsten hierdoor onder druk kwam te staan. Overigens heeft dit slechts enkele keren tot uitval van bijeenkomsten geleid. Inmiddels zijn er na een cirkevaluatie nog twee vrijwilligers gestopt. Zij zijn vervangen door twee nieuwe vrijwilligers.

Discussie

Gedurende de hele projectperiode was er sprake van een voortdurende kruisbestuiving tussen (door)ontwikkeling (in het landelijke programmabureau) en uitvoering (in het regionale project), hetgeen volgens de implementatietheorie wederom een belangrijk kenmerk is voor een succesvol implementatietraject. Onderzoek in een dergelijke dynamische context is gedoemd enigszins achter de feiten aan te lopen, en deze eindevaluatie geeft dan ook in feite een tussenstand weer, namelijk van november/december 2010. De in dit rapport beschreven knelpunten en problemen zijn (na het lezen van conceptversies door het programmabureau) mogelijk deels al weer opgelost en aanbevelingen zijn deels al opgepakt. Het rapport geeft dan ook eerder inzicht in de aandachtspunten bij de implementatie dan een definitief oordeel. De conclusies ten aanzien van het implementatieproces zijn niettemin voldoende onderbouwd en betrouwbaar. De conclusies ten aanzien van de vraag in hoeverre cirkels uitgevoerd worden zoals bedoeld en welke factoren dit proces beïnvloeden, zijn echter zeer voorlopig,

aangezien er nog maar twee proefcirkels onderzocht zijn. Toekomstig onderzoek naar de uitvoering en de werkzaamheid van meer proefcirkels zal nodig zijn om een betrouwbaar antwoord hierop te kunnen geven. In het buitenland aangetoonde effecten zijn hoopgevend, maar moeten in de Nederlandse context nog worden bewezen. Zowel de financiering, als de uitvoering van COSA, als ook het onderzoek ernaar vraagt om een lange adem en een structurele aanpak.